

ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ ΚΑΙ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ: ΕΝΔΥΝΑΜΩΝΟΝΤΑΣ ΤΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΟΝ ΤΟΜΕΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ (Μάιος 2009)

Συγγραφέας: ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΤΣΙΜΠΑΡΔΗΣ

Συγγραφέας: ΣΤΑΥΡΟΣ ΜΑΥΡΟΓΕΝΗΣ

1. Εισαγωγή

Η Μεσόγειος αποτελεί έναν ιδιαίτερο γεωφυσικό, ιστορικό και πολιτισμικό χώρο, οι κλιματικές συνθήκες του οποίου έχουν επηρεάσει και εξακολουθούν να επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη των λαών που κατοικούν στις παράκτιες ζώνες της, αλλά και στην ευρύτερη γεωγραφική περιοχή.

Οι παραδοσιακές οικονομικές, εμπορικές και πολιτιστικές σχέσεις των λαών και των κρατών της Μεσογείου αναμένεται να δοκιμαστούν από ένα νέο παράγοντα: τις (ορατές ήδη) επιπτώσεις, σε περιφερειακό επίπεδο, της κλιματικής αλλαγής. Η φυσική αυτή αλλαγή συνιστά έναν σχετικά απρόσμενο (δεδομένου ότι οι σοβαρές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής έχουν μελετηθεί επαρκώς τα τελευταία μόλις χρόνια) και ανησυχητικό κίνδυνο, μια απειλή κατά της βιώσιμης ανάπτυξης του ευρύτερου Μεσογειακού χώρου, για την οποία μάλιστα δεν ευθύνονται, ή έστω ευθύνονται απειροελάχιστα οι περισσότερες από τις Μεσογειακές χώρες. Υπό την έννοια αυτή, οι Μεσογειακές χώρες, ανεξαρτήτως οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών, θεσμικών, ακόμη και οικοσυστημικών διαφοροποιήσεων, καλούνται να αντιμετωπίσουν τον κοινό (και άμεσο) κίνδυνο των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής στον ευρύτερο Μεσογειακό χώρο.

Το στοίχημα που καλούνται να κερδίσουν τα κράτη της περιοχής της Μεσογείου είναι η οργανωμένη θεσμικά και συνειδητή πολιτικά κοινή αντιμετώπιση των επιπτώσεων της αλλαγής του κλίματος της γης. Σε αντίθεση μάλιστα με τη διεθνή

κλιματική πολιτική, όπου η έμφαση έχει δοθεί στην καταπολέμηση των εκπομπών, η Μεσογειακή κλιματική πολιτική δεν μπορεί παρά να δομηθεί και να εξελιχθεί δίνοντας προτεραιότητα στον πυλώνα της προσαρμογής. Δυο έννοιες θα παίξουν καθοριστικό ρόλο ως προς αυτό: *Συνεργασία* και *Προσαρμογή*. Στόχος της μελέτης είναι να παρουσιάσει και να αναλύσει τα πρώτα θεσμικά βήματα της Ευρω-μεσογειακής συνεργασίας στο τομέα της προσαρμογής, δηλαδή της θεσμικά οργανωμένης προετοιμασίας για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής στο Μεσογειακό χώρο.

2. Οι Επιπτώσεις της Κλιματικής Αλλαγής στη Μεσόγειο

Η λεκάνη της Μεσογείου είναι μια από τις πιο ευπαθείς περιοχές του πλανήτη στην κλιματική αλλαγή. Όσον αφορά την αύξηση της μέσης ετήσιας θερμοκρασίας, η Μεσόγειος φαίνεται να ακολουθεί την εξέλιξη της ανόδου της παγκόσμιας θερμοκρασίας τα τελευταία 100 έτη[1], με χαμηλότερα επίπεδα ανόδου την περίοδο 1955-1975, αλλά με σημαντική άνοδο τη δεκαετία του 1980. Γενικότερα, την περίοδο 1860-1995 οι μελέτες έδειξαν ότι η μέση θερμοκρασία παρουσιάζει άνοδο της τάξης των 0,8 βαθμών[2]. Στον αιώνα που διανύουμε (ανάλογα με τα διάφορα σενάρια) η μέση θερμοκρασία στη Μεσόγειο αναμένεται να αυξηθεί μεταξύ 2 και 4 βαθμών κελσίου μέχρι το 2100.

Τα περισσότερα κλιματικά μοντέλα δείχνουν ότι οι χειμερινές θερμοκρασίες θα αυξηθούν στη Βόρεια Ευρώπη, οι θερινές θα αυξηθούν ακόμη περισσότερο στη Νότια Ευρώπη και στη Βόρεια Αφρική. Επίσης, η μεταβολή της θερμοκρασίας θα είναι 20% μεγαλύτερη σε σχέση με τον παγκόσμιο μέσο όρο, με τις περιοχές της Νοτιοδυτικής και Βορειανατολικής Μεσογείου να παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη αύξηση. Ειδικότερα, στα σενάρια του IPCC[3], η αύξηση κατά τους θερινούς μήνες θα είναι από 4 έως 7 βαθμούς κελσίου για τη περίοδο 2070-2100 σε σχέση με το διάστημα 1961-1990. Μια άλλη έρευνα του WWF για τη Μεσόγειο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, στην περίπτωση μιας παγκόσμιας μέσης ανόδου της τάξης των 2 βαθμών κελσίου, στη Μεσόγειο η αντίστοιχη αύξηση της μέσης θερμοκρασίας θα αντιστοιχεί σε 4 βαθμούς

κελσίου κατά μέσο όρο για τη περίοδο 2031-2060 τους καλοκαιρινούς μήνες[4].

Από το 1900 μέχρι σήμερα οι βροχοπτώσεις έχουν μειωθεί κατά 10% περίπου στις περισσότερες περιοχές της Μεσογείου, χωρίς όμως να έχει επηρεαστεί σημαντικά η εναλλαγή μεταξύ των ξηρών και υγρών περιόδων[5]. Γενικότερα, για το διάστημα 2071-2100 αναμένεται αύξηση των χειμερινών βροχοπτώσεων στη Βόρεια Ευρώπη και αντίστοιχη μικρότερη στη Μεσόγειο, όμως τους θερινούς μήνες η βροχόπτωση αναμένεται να περιοριστεί σημαντικά.

Η άνοδος της στάθμης της θάλασσας αποτελεί μια από τις πιο σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις των κλιματικών αλλαγών παγκοσμίως. Οφείλεται στη θερμική διαστολή του νερού και στην τήξη των πάγων. Στη Μεσόγειο, αν και παρατηρούνται διαφοροποιήσεις μεταξύ Ανατολικού και Δυτικού τμήματος, υπολογίζεται μέχρι το 2100 άνοδος της στάθμης της κατά περίπου 50 εκατοστά. Μια άλλη σημαντική επίπτωση της αλλαγής του παγκόσμιου κλίματος είναι η συχνότερη παρουσία ακραίων καιρικών φαινομένων, όπως καύσωνες, ξηρασίες και πλημμύρες[6]. Για την περίοδο 1965-1992, οι έντονες πλημμύρες θα έχουν υποχωρήσει στο χώρο της Μεσογείου, δίνοντας τη θέση τους σε μια διαδικασία σταδιακής αύξησης των καυσώνων, ώστε αναμένεται να αυξηθεί σημαντικά η ξηρότητα του κλίματος, κυρίως στην Ανατολική Μεσόγειο. Οι περίοδοι ξηρασίας θα εμφανίζονται με όλο και μεγαλύτερη συχνότητα στη Μεσογειακή ζώνη, με δευτερογενείς αρνητικές συνέπειες στη γεωργία, στη διαχείριση των υδατικών πόρων, στις ενεργειακές ανάγκες των οικισμών, επιταχύνοντας παράλληλα την υπάρχουσα τάση ερημοποίησης στη Νότια και Νοτιοανατολική, κυρίως, Μεσόγειο (συμπεριλαμβανομένων περιοχών της Βόρειας λεκάνης π.χ. στην Ισπανία και την Ελλάδα).

Στα προηγούμενα θα πρέπει να προστεθεί το γεγονός ότι στις παρατηρούμενες ήδη φυσικές μεταβολές στη Μεσόγειο, εξαιτίας της αλλαγής του κλίματος της γης, έρχεται να προστεθεί ένας ακόμη επιβαρυντικός παράγοντας: η γοργή αύξηση του πληθυσμού, αλλά και πολλών σχετικών οικονομικών δραστηριοτήτων (τουρισμός, δόμηση, βιομηχανία) στον παράκτιο χώρο της[7]. Ο συνδυασμός δηλαδή μη βιώσιμων πρακτικών με τις εντεινόμενες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στο Μεσογειακό χώρο δημιουργούν ένα εκρηκτικό μίγμα τρωτότητας των ανθρώπινων συστημάτων που λειτουργούν και αναπτύσσονται στις ακτές της Μεσογείου, ή κοντά σε αυτές.

3. Προοπτικές Θεσμικής Ενίσχυσης του Πυλώνα της Προσαρμογής

3.1. Ευρωπαϊκές Πολιτικές και Θεσμικές Πρωτοβουλίες

Τα τελευταία χρόνια -και με αρκετή καθυστέρηση- η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει αρχίσει να μελετά συστηματικά το πρόβλημα των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής στην Ευρώπη και σε γειτονικά κράτη και περιοχές, καθώς επίσης να διαμορφώνει σταδιακά μια συνεκτική και πολύπλευρη πολιτική (και νομικό πλαίσιο σε κάποιες περιπτώσεις[8]) για την αντιμετώπιση τους και την εν γένει προσαρμογή των Ευρωπαϊκών κοινωνιών και οικονομιών σε αυτές[9]. Τα περισσότερα κείμενα πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον τομέα αυτό εξετάζουν και την εξωτερική διάσταση του ζητήματος, θεωρώντας ότι η συνεργασία και η ενίσχυση της προσαρμοστικής ικανότητας γειτονικών κρατών -και ιδιαιτέρως των πιο τρωτών αναπτυσσόμενων κρατών- αποτελούν αφενός ένδειξη αλληλεγγύης (αφού η κλιματική αλλαγή εντείνει τις ανισότητες και εμποδίζει τη βιώσιμη ανάπτυξη) και αφετέρου προληπτικού χαρακτήρα επιλογή, η οποία θα μειώσει μια σειρά κινδύνων και προβλημάτων για την ίδια την Ευρωπαϊκή Ένωση, όπως για παράδειγμα τις περιφερειακές συγκρούσεις και την περιβαλλοντική μετανάστευση.

Δυο κρίσιμες συνιστώσες, οι οποίες πρέπει απαραίτητως να συνυπολογιστούν κατά τη θεσμική οργάνωση της Ευρω-μεσογειακής συνεργασίας στον τομέα της προσαρμογής είναι τρωτότητα[10], ή ευπάθεια (vulnerability) και η ικανότητα προσαρμογής[11] ή προσαρμοστικότητα (adaptive capacity). Η πρώτη αποτελεί συνισταμένη της έντασης των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής, της εγγενούς αδυναμίας των συστημάτων (φυσικών ή ανθρώπινων) να αντιμετωπίσουν τις επιπτώσεις και της προσαρμοστικής ικανότητας κάθε συστήματος. Η δεύτερη, η οποία αποτελεί στοιχείο της πρώτης, καθορίζεται, σε ό,τι αφορά τα ανθρώπινα συστήματα, κατ' αρχήν, από τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες εντός αυτών, αλλά και από θεσμικούς, επιστημονικούς και τεχνικούς εν γένει παράγοντες.

Με βάση τα προηγούμενα, γίνεται εύκολα κατανοητό ότι τα Βορειο-αφρικανικά Μεσογειακά κράτη είναι εμφανώς πιο τρωτά, σε σύγκριση με τα Νοτιο-ευρωπαϊκά κράτη (μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης). Την πραγματικότητα αυτή αναγνωρίζουν (άμεσα ή έμμεσα) όλα τα υφιστάμενα κείμενα πολιτικής και οι πρωτοβουλίες για τη συνεργασία στον τομέα της βιώσιμης ανάπτυξης και της αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής, από όποια πλευρά της Μεσογείου και αν προέρχονται.

3.1.1. Κλιματική Αλλαγή και Συνεργασία για την Ανάπτυξη

Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει καθορίσει από το 2003 το γενικότερο πλαίσιο πολιτικής για τη συνεργασία με τις χώρες εταίρους, κυρίως δε τις αναπτυσσόμενες, με στόχο την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής μέσω της αναπτυξιακής συνεργασίας[12]. Η προσπάθεια διασύνδεσης της αλλαγής του κλίματος με την αναπτυξιακή συνεργασία ξεκινά από τη γενική παραδοχή ότι βρισκόμαστε ενώπιον ενός προβλήματος, το οποίο, πέραν της περιβαλλοντικής του διάστασης, έχει και μια έντονα αναπτυξιακή διάσταση, εφόσον οι δυσμενείς επιπτώσεις του επηρεάζουν δυσανάλογα τα φτωχότερα κράτη και τους λαούς τους. Η πρωτοβουλία αυτή συμπληρώθηκε από ένα ειδικό Πλάνο Δράσης[13] το οποίο υιοθέτησε το Συμβούλιο Υπουργών το 2004.

Ο γενικός στόχος της στρατηγικής για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής στο πλαίσιο της αναπτυξιακής συνεργασίας είναι να συνδράμει τις χώρες εταίρους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ώστε να αντιμετωπίσουν πιο αποτελεσματικά τις νέες προκλήσεις, που προέρχονται από την αλλαγή του κλίματος της γης[14], αλλά και να εφαρμόσουν ορθά τις διατάξεις των διεθνών συμβατικών κειμένων για το κλίμα (κυρίως ως προς τα δικαιώματα που πηγάζουν από τα κείμενα αυτά). Μια από τις στρατηγικές προτεραιότητες της προσπάθειας αυτής είναι η υποστήριξη, από την πλευρά της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της προληπτικής προσαρμογής (proactive adaptation) στις χώρες εταίρους[15], η οποία λαμβάνει τη μορφή συνεργασίας για τη διαμόρφωση εθνικών προγραμμάτων δράσης για την προσαρμογή (National Adaptation Programmes of Action). Στα προηγούμενα προστίθεται και η επιστημονική

και τεχνολογική συνεργασία (π.χ. προγράμματα για τη μελέτη των κινδύνων που σχετίζονται με τις φυσικές καταστροφές).

Το συγκεκριμένο πλαίσιο δράσης αποτελεί ένα ιδιαίτερα χρήσιμο παράδειγμα συστηματικής (από την πλευρά της Ευρώπης) διασύνδεσης του προβλήματος της κλιματικής αλλαγής με την ευρύτερη αναπτυξιακή συνεργασία για τη βιώσιμη ανάπτυξη του Νότου. Η αναδυόμενη Ευρω-μεσογειακή κλιματική πολιτική δεν μπορεί παρά να έχει ως σημείο αναφοράς τις αρχές και τις γενικές κατευθυντήριες γραμμές του.

3.1.2. Η Πράσινη και η Λευκή Βίβλος για την Προσαρμογή

Η Πράσινη Βίβλος εκδόθηκε στις 29 Ιουνίου 2007 και αποτελεί την πρώτη απόπειρα από την πλευρά της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη δημιουργία ενός κοινού πλαισίου πολιτικής (αλλά και θεσμών) προσαρμογής στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής[16]. Εστιάζει περισσότερο στη προληπτική λειτουργία της προσαρμογής, καθώς αυτή έχει μικρότερο οικονομικό κόστος. Ειδικότερα, διαχωρίζει τα μέτρα προσαρμογής, τα οποία θα πρέπει να ληφθούν, σε ήπια[17] και σε δαπανηρά[18]. Προτείνει επίσης, την ενσωμάτωση της στρατηγικής προσαρμογής στην ευρύτερη διαδικασία λήψης αποφάσεων σε όλα τα επίπεδα πολιτικής. Τα κράτη μέλη καλούνται να εκπονήσουν εθνικά σχέδια για την προσαρμογή, τα οποία θα λαμβάνουν, μεταξύ άλλων, και ιδιαίτερη πρόνοια για τις πιο ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού (π.χ. ηλικιωμένοι και παιδιά).

Η Πράσινη Βίβλος βασίζεται σε τέσσερις πυλώνες. Ο πρώτος, ο οποίος είναι και ο σημαντικότερος, αφορά την πρόωπη δράση, δηλαδή στην υιοθέτηση προληπτικών μέτρων για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων των κλιματικών αλλαγών[19]. Ο δεύτερος πυλώνας αφορά την ενσωμάτωση της προσαρμογής στις εξωτερικές δράσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης[20]. Ο τρίτος, διερευνά τις δυνατότητες μείωσης της αβεβαιότητας, χάρη στη διερεύνηση της γνωστικής βάσης που επιτυγχάνεται με την ολοκληρωμένη κλιματική έρευνα[21]. Ο τέταρτος, τέλος, αφορά τη συμμετοχή

της κοινωνίας των πολιτών, των επιχειρήσεων και του δημόσιου, εν γένει, τομέα στην κατάρτιση συντονισμένων και συνεκτικών πολιτικών και μέτρων προσαρμογής[22].

Πιο ειδικά, ο δεύτερος πυλώνας προτείνει τη μερική αναμόρφωση της κοινής εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφάλειας (ΚΕΠΠΑ) της Ένωσης, ώστε να είναι σε θέση μελλοντικά να προλαμβάνει (και να διαχειρίζεται) πολεμικές συγκρούσεις για την πρόσβαση σε φυσικούς πόρους (π.χ. υδατικούς), ή συρράξεις που επηρεάζονται ή και παρατείνονται, λόγω των φυσικών μεταβολών που προκαλεί η κλιματική αλλαγή. Το ίδιο ισχύει και σε σχέση με το ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει στον τομέα της ανθρωπιστικής δράσης μετά από σοβαρές φυσικές καταστροφές. Εξετάζεται, επίσης, η προοπτική διεύρυνσης της μεταναστευτικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εξαιτίας της αύξησης (άμεσα ή έμμεσα) της περιβαλλοντικής μετανάστευσης.

Σημαντική παράμετρος των σχέσεων με τις αναπτυσσόμενες χώρες θεωρείται η διασύνδεση των πολιτικών προσαρμογής με τους Αναπτυξιακούς Στόχους της Χιλιετίας και η ενσωμάτωσή τους στις υπάρχουσες στρατηγικές μείωσης της φτώχειας. Η Ευρωπαϊκή Ένωση, μέσω της Πράσινης Βίβλου, δεσμεύεται για την αύξηση των χρηματοδοτήσεων για την ενίσχυση εθνικών προγραμμάτων προσαρμογής των αναπτυσσόμενων κρατών (μέσω των ειδικών προς τούτο χρηματοδοτικών μηχανισμών της Σύμβασης Πλαίσιο για την κλιματική αλλαγή). Η Μεσόγειος συμπεριλαμβάνεται σε μια ενδεικτική λίστα περιοχών ευάλωτων στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, με τα κράτη των οποίων θα πρέπει να συνεργαστεί άμεσα η Ευρωπαϊκή Ένωση στον τομέα της προσαρμογής. Η Πράσινη Βίβλος παρά ταύτα, δεν προτείνει κάποιο συγκεκριμένο μηχανισμό συνεργασίας, παραπέμποντας απλώς, με γενικόλογό τρόπο, στις διαδικασίες της υφιστάμενης Ευρωπαϊκής Πολιτικής Γειτονίας[23].

Η Λευκή Βίβλος[24] αποτελεί το πλέον πρόσφατο κείμενο πολιτικής στον τομέα της προσαρμογής της Ένωσης στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Προέκυψε μέσω ενός οργανωμένου και ανοιχτού διαλόγου ανάμεσα στην Επιτροπή, τα κράτη μέλη, τους παραγωγικούς φορείς και την κοινωνία των πολιτών στη Ευρώπη. Το έκτο μέρος της, το οποίο αφορά την εξωτερική διάσταση της Ευρωπαϊκής πολιτικής για την προσαρμογή, περιγράφει τις πρωτοβουλίες και προτεραιότητες της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε ό,τι αφορά τη συνεργασία και τη στήριξη των αναπτυσσόμενων κρατών

στην προσπάθειά τους να οργανώσουν εθνικές στρατηγικές προσαρμογής. Αν και δεν γίνεται ειδική αναφορά στον Μεσογειακό χώρο, η Λευκή Βίβλος τονίζει την «επείγουσα ανάγκη» (και πολιτική βούληση της Ένωσης) συνεργασίας στον πυλώνα της προσαρμογής με τις γειτονικές αναπτυσσόμενες χώρες και πιο ειδικά τις πλέον τρωτές από αυτές. Ως ειδικότεροι τομείς κοινής δράσης υποδεικνύονται οι τομείς της διαχείρισης των υδατικών πόρων, της γεωργίας, των δασών, της βιοποικιλότητας, της ερημοποίησης, της ενέργειας, της υγείας, της κοινωνικής πολιτικής, της διάβρωσης των ακτών, καθώς και της αντιμετώπισης των φυσικών καταστροφών.

Παρά ταύτα, η Λευκή Βίβλος δεν αναπτύσσει πιο διεξοδικά και συστηματικά τις θεσμικές ή άλλες πρωτοβουλίες, τις οποίες θα μπορούσε να αναλάβει η Ευρωπαϊκή Ένωση, αλλά παραπέμπει σε ορισμένα ειδικότερα θεματικά κείμενα πολιτικής (π.χ. τη Στρατηγική της για τη Συνεργασία με τα Αναπτυσσόμενα Κράτη για την Αντιμετώπιση των Φυσικών Καταστροφών[25], τη Global Climate Change Alliance[26]), καθώς και σε ειδικότερες πρωτοβουλίες της Ένωσης (π.χ. EU Framework for Action on Adaptation[27]). Τέλος, τη Λευκή Βίβλο απασχολεί και το ζήτημα της ασφάλειας, υπό το πρίσμα της γενικής διαπίστωσης ότι η μη-προσαρμογή θα μπορούσε να έχει επιπτώσεις στον τομέα της ασφάλειας, λόγω της πιθανής έξαρσης τοπικών συγκρούσεων εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής, καθώς και της αύξησης των μεταναστευτικών ρευμάτων προς την Ευρώπη.

3.1.3. Η Διαδικασία της Βαρκελώνης: Ένωση για τη Μεσόγειο

Η πολιτική πρωτοβουλία της Γαλλίας, ανεξαρτήτως των όποιων πολιτικών και θεσμικών εξελίξεων ακολουθήσουν, αποτελεί προς το παρόν ένα άκρως ενδιαφέρον πεδίο, στο οποίο μπορεί να βασιστεί μια θεσμικά οργανωμένη Ευρω-μεσογειακή συνεργασία στον τομέα της περιβαλλοντικής προστασίας, αλλά και πιο ειδικά στο ζήτημα της αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής. Τόσο η Κοινή Διακήρυξη της Συνόδου Κορυφής για τη Μεσόγειο (Ιούλιος του 2008 στο Παρίσι), όσο και η «Τελική Δήλωση» (Final Statement), η οποία ακολούθησε το Νοέμβριο του 2008 στη Μασσαλία, επιβεβαιώνουν την παραπάνω διαπίστωση.

Στις περιβαλλοντικές παραγράφους και των δυο κειμένων είναι εμφανής η ανησυχία για τις ορατές ήδη επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στο Μεσογειακό χώρο, ενώ διατυπώνονται σαφείς προτάσεις για το συντονισμό πολιτικών και μέτρων προσαρμογής[28]. Για παράδειγμα, η Κοινή Διακήρυξη των Παρισίων συμπεριλαμβάνει στις «κοινές προκλήσεις» του Ευρω-μεσογειακού χώρου την υποβάθμιση του περιβάλλοντος συμπεριλαμβανομένης της κλιματικής αλλαγής και της ερημοποίησης. Υπογραμμίζει, επίσης, το γεγονός ότι η Μεσόγειος αποτελεί μια ιδιαίτερα ευάλωτη στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής περιοχή, η οποία είναι εκτεθειμένη σε ανθρωπογενείς φυσικές καταστροφές, θεωρώντας ότι μια από τις πρώτες προτεραιότητες της Ένωσης για τη Μεσόγειο πρέπει να είναι ένα κοινό πρόγραμμα πολιτικής προστασίας για την πρόληψη και την προετοιμασία για την αντιμετώπιση των καταστροφών αυτών[29], το οποίο θα προσφέρει τη δυνατότητα στενότερης συνεργασίας με τους υφιστάμενους μηχανισμούς πολιτικής προστασίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Περαιτέρω, η Τελική Δήλωση της Μασσαλίας, αναγνωρίζοντας την ανάγκη ενίσχυσης της συνεργασίας σε ό,τι αφορά την απειλή της κλιματικής αλλαγής, προτείνει τη δημιουργία ενός Ευρω-μεσογειακού δικτύου για την κλιματική αλλαγή (Euro-Mediterranean Climate Change Network), σκοπός του οποίου θα είναι η διαρκής και οργανωμένη ανταλλαγή πληροφοριών και γνώσεων, αλλά και ο συντονισμός των προσπάθειών για την αντιμετώπιση -σε περιφερειακό επίπεδο- των προβλημάτων που συνδέονται με την αλλαγή του κλίματος.

3.2. Οι Προτάσεις των Βορειο-αφρικανικών Κρατών

Σχεδόν την ίδια περίοδο, με τη δημοσίευση της Πράσινης Βίβλου, η Κυβέρνηση της Τυνησίας, μαζί με άλλους διεθνείς εταίρους, υπέγραψαν τη «Διακήρυξη της Τύνιδας για τη Διεθνή Αλληλεγγύη στην Αντιμετώπιση των Κλιματικών Αλλαγών», καθώς και το «Σχέδιο Δράσης της Τύνιδας για την Προσαρμογή στις Κλιματικές Αλλαγές στην Αφρική και τη Μεσόγειο, στο Πλαίσιο της Διεθνούς Αλληλεγγύης»[30].

Στο κείμενο της Διακήρυξης αναγνωρίζεται ότι οι κλιματικές αλλαγές αποτελούν μείζονα κίνδυνο για την ανθρώπινη ανάπτυξη, ενώ αυξάνουν την τρωτότητα των χωρών της Αφρικής και της Μεσογείου, οι οποίες, παρόλο που δεν εκπέμπουν σημαντικές ποσότητες αερίων του θερμοκηπίου, υφίστανται της συνέπειες της παγκόσμιας υπερθέρμανσης του πλανήτη. Γι' αυτό το λόγο, άλλωστε, η διεθνής αλληλεγγύη αναδεικνύεται ως μια κομβική έννοια-αρχή στο κείμενο της Διακήρυξης, καθώς θεωρείται επιβεβλημένη η οικονομική και τεχνολογική συνδρομή των ανεπτυγμένων χωρών προς τα κράτη που υπογράφουν τη Διακήρυξη. Σε αυτή έρχεται να προστεθεί και η αρχή των κοινών αλλά διαφοροποιημένων ευθυνών των κρατών, σε σχέση με το γενικότερο πρόβλημα της αλλαγής του κλίματος, η οποία θα πρέπει να εκδηλωθεί, εν προκειμένω, με την ενίσχυση (οικονομική, τεχνολογική) των προσπαθειών των κρατών της Διακήρυξης να αντιμετωπίσουν τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και να προσαρμοστούν σε αυτή.

Το Σχέδιο Δράσης είναι το δεύτερο soft law κείμενο, το οποίο υπογράφηκε στην ίδια Συνδιάσκεψη. Διαπνέεται από τις αρχές της Διακήρυξης της Τύνιδας, αλλά και από τις αρχές και κατευθύνσεις του διεθνούς δικαίου για την κλιματική αλλαγή (Σύμβαση Πλαίσιο^[31], Πρωτόκολλο του Κιότο, αλλά και σχετικές Διακηρύξεις και Αποφάσεις των συμβαλλόμενων μερών). Κύρια επιδίωξή του είναι να αποτελέσει το πρώτο βήμα για τις χώρες της Αφρικής και της Μεσογείου, που θα οδηγήσει στην υιοθέτηση αποτελεσματικών πολιτικών προσαρμογής, στα πλαίσια της αρχής της διεθνούς αλληλεγγύης (παράγραφος 5). Η ανάγκη ενδυνάμωσης της συμμετοχής των κοινωνικών εταίρων αποτελεί, ίσως, ένα από τα πιο σημαντικά μέρη του Σχεδίου Δράσης, καθώς αναλύεται διεξοδικά το ζήτημα αυτό σε δέκα παραγράφους (15 έως 24), καταλαμβάνοντας έτσι το μεγαλύτερο μέρος του κειμένου. Στη συνέχεια, αναλύεται μια σειρά μέτρων προσαρμογής, κυρίως για τον γεωργικό τομέα και σε σχέση με τη διαχείριση των οικοσυστημάτων και των υδατικών πόρων (παράγραφοι 25 επ.), μέτρα που αφορούν τις υποδομές (παράγραφοι 38 επ.), καθώς και μέτρα ενίσχυσης της δημόσιας υγείας και των δομών αντιμετώπισης φυσικών καταστροφών (παράγραφοι 44 επ.).

3.3. Συναφείς Πολιτικές και Θεσμικές Πρωτοβουλίες

3.3.1. Η ευρύτερη περιβαλλοντική στρατηγική για τη Μεσόγειο

Το 2006 ήταν ένα ιδιαίτερα σημαντικό έτος σε ό,τι αφορά την Ευρω-μεσογειακή περιβαλλοντική συνεργασία. Είχε προηγηθεί, τον Νοέμβριο του 2005, η δέκατη Ευρωμεσογειακή Διάσκεψη Κορυφής, στην οποία τα συμμετέχοντα κράτη είχαν συμφωνήσει να αναδιατάξουν την πολιτική για την περιβαλλοντική προστασία της Μεσογείου. Τον Σεπτέμβριο του 2006 ανακοινώθηκε από την Επιτροπή η αναθεωρημένη περιβαλλοντική στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη Μεσόγειο[32], η οποία είναι σαφώς προσανατολισμένη στην προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος και στην βιώσιμη διαχείριση των φυσικών πόρων, μέσω του Προγράμματος «Horizon 2020». Η Επιτροπή αναγνωρίζει ότι παγκόσμιες περιβαλλοντικές απειλές, όπως η κλιματική αλλαγή, θα πρέπει να συνεκτιμηθούν στο πλαίσιο της νέας περιβαλλοντικής στρατηγικής για τη Μεσόγειο, χωρίς, ωστόσο, να είναι σε θέση να προσδιορίσει ποια θα μπορούσε να είναι (από θεσμική άποψη) η καταλληλότερη πλατφόρμα δράσης και συνεργασίας για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής στο Μεσογειακό χώρο.

Το ερώτημα, που σε κάθε περίπτωση παραμένει αναπάντητο, είναι αν η πολιτική προσαρμογής στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής θα μπορούσε να αποτελέσει ένα ειδικό κεφάλαιο της περιβαλλοντικής στρατηγικής για τη Μεσόγειο (αξιοποιώντας την οργανωτική της δομή[33]) ή αν θα ήταν προτιμότερο και πιο αποδοτικό να παραμείνει ενταγμένη στην υπό διαμόρφωση γενικότερη πολιτική προσαρμογής της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ως μια ειδική συνιστώσα αυτής (στο πλαίσιο της Πράσινης και Λευκής Βίβλου).

3.3.2. Το Πρωτόκολλο για την Ολοκληρωμένη Διαχείριση των Παράκτιων Ζωνών της Μεσογείου

Μια ακόμη σημαντική θεσμική εξέλιξη, η οποία θίγει και ζητήματα προσαρμογής στην κλιματικής αλλαγής στο Μεσογειακό χώρο, είναι το πρόσφατο Πρωτόκολλο για την Ολοκληρωμένη Διαχείριση Παράκτιων Ζωνών, που υιοθετήθηκε τον Ιανουάριο του 2008 ως Πρωτόκολλο στη Σύμβαση της Βαρκελώνης [34]. Η ολοκληρωμένη διαχείριση παράκτιων ζωνών (Integrated Coastal Zone Management-ICZM) καθιερώνεται και θεσμικά, ως λύση στις έντονες ανθρωπογενείς, κυρίως, πιέσεις που δέχονται οι παράκτιες περιοχές της Μεσογείου.

Στο προοίμιο του Πρωτοκόλλου, εκτός από την υπενθύμιση των ανθρωπογενών πιέσεων στο περιβάλλον της Μεσογείου, αναγνωρίζεται και η βαρύτητα των κινδύνων, οι οποίοι σχετίζονται με την αλλαγή του κλίματος της γης. Η προβληματική αυτή επανεμφανίζεται στο λειτουργικό μέρος του Πρωτοκόλλου (άρθρο 5 παρ. 5). Ένας από τους γενικούς στόχους του Πρωτοκόλλου είναι και η προστασία από τους φυσικούς κινδύνους, ιδίως δε από αυτούς που σχετίζονται με την κλιματική αλλαγή. Οι υποχρεώσεις των συμβαλλόμενων μερών, σε σχέση με την εφαρμογή του στόχου αυτού, αναλύονται σε τρία άρθρα (22 έως 24) στο Μέρος IV του Πρωτοκόλλου (Risks Affecting the Coastal Zone). Σύμφωνα με το άρθρο 22, τα συμβαλλόμενα μέρη καλούνται να αναπτύξουν πολιτικές και να λάβουν μέτρα για τη προστασία των παράκτιων ζωνών τους (π.χ. αξιολόγηση της τρωτότητάς τους) και στη συνέχεια να λάβουν τα απαραίτητα μέτρα προσαρμογής. Τα επόμενα άρθρα (23, 24) προβλέπουν μια σειρά ειδικότερων μέτρων για την αντιμετώπιση του προβλήματος της διάβρωσης των ακτών, καθώς και την υιοθέτηση διαδικασιών πρόληψης και συντονισμού για την αντιμετώπιση των φυσικών καταστροφών (π.χ. έγκαιρη επέμβαση, ανάπτυξη συστημάτων προειδοποίησης και παρακολούθησης, οργανωμένη συνεργασία μεταξύ εθνικών, περιφερειακών και τοπικών αρχών).

3.3.3. Η Στρατηγική Συνεργασία Ευρωπαϊκής Ένωσης - Αφρικής

Ενδιαφέρον σε ό,τι αφορά τη συλλογική προσπάθεια αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής παρουσιάζει και η Στρατηγική Συνεργασία Ευρωπαϊκής Ένωσης-Αφρικής [35]. Το Σχέδιο Δράσης που εκπονήθηκε για τη περίοδο 2008-2010

περιλαμβάνει την ανάπτυξη συνεργασιών σε οκτώ κύριους τομείς, εκ των οποίων ο έκτος αφορά την κλιματική αλλαγή[36]. Η συνεργασία επεκτείνεται και στο χώρο της προσαρμογής και της διασύνδεσης των κλιματικών αλλαγών με την ευρύτερη αναπτυξιακή διαδικασία. Το Σχέδιο θέτει δύο κύριους στόχους: Ο πρώτος αφορά την οικοδόμηση μιας κοινής ατζέντας πολιτικών και μέτρων για τη κλιματική αλλαγή. Ο δεύτερος και πιο σημαντικός (στο πλαίσιο της συγκεκριμένης πρωτοβουλίας) στόχος αφορά τη συνεργασία για την καταπολέμηση της υποβάθμισης του εδάφους και της ερημοποίησης μέσω της “Green Wall for Sahara Initiative”[37]. Η εν λόγω πρωτοβουλία εκπονήθηκε το 2006 και έχει ως κύριους στόχους την παρεμπόδιση της επέκτασης της ερήμου της Σαχάρας, τη διατήρηση της βιοποικιλότητας, την αντιμετώπιση του προβλήματος της φτώχειας, την προώθηση μιας λογικής ολοκληρωμένης διαχείρισης των φυσικών πόρων και την ενίσχυση, εν γένει, της αειφορίας[38].

4. Αποτίμηση των Πρόσφατων Πολιτικών και Θεσμικών Εξελίξεων στον Τομέα της Προσαρμογής

Με βάση όλα τα προηγούμενα, εύκολα μπορεί να διαπιστώσει κανείς ότι όλες σχεδόν οι πρωτοβουλίες για την ενδυνάμωση -με πολιτικά και θεσμικά μέσα- της προσαρμογής στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής είναι πολύ πρόσφατες, έχοντας αδικαιολόγητα καθυστερήσει, δεδομένου ότι μια σειρά επιπτώσεων παρατηρείται νωρίτερα από ό,τι είχε αρχικά (κατά τη δεκαετία του '90) εκτιμηθεί.

Ένα δεύτερο στοιχείο είναι ο πλουραλισμός των προερχόμενων από το Μεσογειακό Βορρά πρωτοβουλιών και προτάσεων συνεργασίας για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, ο οποίος καταδεικνύει μεν μια πολιτική δυναμική, θα πρέπει ωστόσο γρήγορα να συστηματοποιηθεί θεσμικά. Θα πρέπει δηλαδή να επιλεγεί η καταλληλότερη πλατφόρμα συνεργασίας, η οποία θα απορροφήσει (σταδιακά) τμήματα ή και το σύνολο των παράλληλων δράσεων που αφορούν την προσαρμογή.

Τρίτον, όλες οι υφιστάμενες πρωτοβουλίες, πλην του Πρωτοκόλλου για την

ολοκληρωμένη διαχείριση των παράκτιων ζωνών της Μεσογείου, αποτελούν προς το παρόν κείμενα πολιτικής ή -στην καλύτερη περίπτωση- soft law κείμενα. Η πρόθεση φαίνεται πως είναι να αρχίσουν οι υφιστάμενοι μηχανισμοί λήψης αποφάσεων να ενσωματώνουν σταδιακά στις διαδικασίες τους την παράμετρο της οργανωμένης αντιμετώπισης των επιπτώσεων της αλλαγής του κλίματος. Παρόλο που το πρόβλημα γίνεται όλο και πιο πιεστικό (και στη Μεσόγειο), ο θεσμικός συντονισμός και η διακρατική συνεργασία αδυνατούν, προς το παρόν τουλάχιστον, να ανταποκριθούν στις ανάγκες που το ίδιο το πρόβλημα της κλιματικής αλλαγής γεννά.

Η Πράσινη και η Λευκή Βίβλος για την προσαρμογή αποτελούν τις πρώτες αξιόλογες απόπειρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης να δομήσει σταδιακά τον πυλώνα της προσαρμογής στον Ευρωπαϊκό χώρο, δίδοντας έμφαση σε διαδικασίες, πρακτικές και μέτρα προληπτικής προσαρμογής. Παρά ταύτα, η εξωτερική διάσταση της νέας αυτής πολιτικής δεν αρκεί (υπό την παρούσα μορφή της) για να ανταποκριθεί στις σημαντικές υπερεθνικές και περιφερειακές προκλήσεις που γεννά η κλιματική αλλαγή και οι επιπτώσεις της.

Από την άλλη πλευρά, το διακηρυκτικό δίκαιο φαίνεται πως για τα αναπτυσσόμενα κράτη της Μεσογείου αποτελεί τον μόνο (προς το παρόν) κινητήριο μοχλό πίεσης προς τα ανεπτυγμένα κράτη του Βορρά για την εξέλιξη των διεθνών σχέσεων στον τομέα αυτό και την προαγωγή της βιώσιμης ανάπτυξης, έστω και χωρίς την παρουσία συγκροτημένων μηχανισμών συνεργασίας για την προσαρμογή. Τα κείμενα που προέρχονται από το Νότο της Μεσογείου θέτουν τον προβληματισμό σε σχέση με την προσαρμογή μέσα από την οπτική των αναπτυσσομένων και υπό την έννοια αυτή διαφοροποιούνται σημαντικά από τις Ευρωπαϊκές Βίβλους.

Η διεθνής κλιματική πολιτική εξελίχθηκε βασιζόμενη, κυρίως, στον πυλώνα της καταπολέμησης των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, περιθωριοποιώντας (σχεδόν) μέχρι πρόσφατα τον πυλώνα της προσαρμογής. Σε αντίθεση με αυτή την πρακτική, η αναδυόμενη Ευρω-μεσογειακή κλιματική πολιτική δεν έχει άλλη επιλογή από το να πράξει ακριβώς το αντίστροφο, «επενδύοντας» άμεσα στον πυλώνα της προσαρμογής. Μια τέτοια επιλογή θα έχει ιδιαίτερη γεωπολιτική, αναπτυξιακή, κοινωνική και περιβαλλοντική αξία. Το ενθαρρυντικό νέο, πάντως, είναι ότι η Ευρώπη έχει αρχίσει να κατανοεί πως η Ευρω-μεσογειακή θεσμική συνεργασία μπορεί -και σε σχέση με την απειλή της κλιματικής αλλαγής- να έχει απτά οφέλη για όλους όσους

συμμετέχουν σε αυτή.

Το άρθρο αποτελεί επεξεργασμένη εισήγηση στην ημερίδα του ΕΚεΠΕΚ, με θέμα «Πολιτικοί Οραματισμοί και Υδάτινες Ιστορίες: Ένωση για τη Μεσόγειο & Περιβαλλοντικές Προκλήσεις για το Θαλάσσιο Χώρο» που πραγματοποιήθηκε στις 5/12/2008.

[1] Βλ. *E. Ακύλας, Σ. Λυκούδης, Δ. Λάλας*, Κλιματική Αλλαγή στον Ελλαδικό Χώρο, Ανάλυση Παρατηρήσεων: Τάσεις των τελευταίων 100 ετών, Εθνικό Αστεροσκοπείο Αθηνών, Αθήνα 2005, σ. 26.

[2] Ειδικότερα για την εξέλιξη του κλίματος της Μεσογείου τους τελευταίους αιώνες βλ. *J. Luterbacher, E. Xoplaki, et al*, Mediterranean Climate Variability Over the Last Centuries: A Review, Chapter 1, στο: *P. Lionello, P. Malanotte-Rizzoli, R., Boscolo (eds), The Mediterranean Climate: an Overview of the Main Characteristics and Issues*, Amsterdam, Elsevier, 2006.

[3] IPCC, Climate Change 2001: The Scientific Basis, Contribution of Working Group I to the Third Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, 2001 *J. Houghton, J., T., Y., Ding, D. J. Griggs, M. Noguer, P. J. van der Linden, X. Dai, K. Maskell, and C. A. Johnson, (eds)*, Cambridge University Press, Cambridge, σ. 881.

[4] Βλ. *C. Giannakopoulos, M. Bindi, M. Moriondo*, Climate Change Impacts in the Mediterranean Resulting from a 2 Celsius Global Temperature Rise, WWF, July 2005, σ. 19.

[5] Βλ. *E. Ακύλας, Σ. Λυκούδης, Δ. Λάλας*, όπ.π., (σημ. 3), σ. 42.

[6] Γενικότερα, ως ακραία καιρικά φαινόμενα θεωρούνται οι ασυνήθιστες μετεωρολογικές συνθήκες, οι οποίες απέχουν σημαντικά από τις τοπικά αναμενόμενες.

[7] Το 70% περίπου του πληθυσμού των Μεσογειακών κρατών κατοικεί και εργάζεται στον παράκτιο χώρο της, στον οποίο βρίσκεται και το 80% περίπου της βιομηχανικής δραστηριότητας, όπως και το 90% της τουριστικής οικονομίας (βλ. *C. Giurroni, M. Chechter, (eds)*, Climate Change in the Mediterranean: Socio-economic Perspectives of Impacts, Vulnerability and Adaptation, Edward Elgar, Cheltenham 2003.

[8] Για παράδειγμα η Οδηγία 2007/60/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και

Συμβουλίου, της 23ης Οκτωβρίου 2007, Για την αξιολόγηση και τη διαχείριση των κινδύνων πλημμύρας, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, L 288/27 της 6ης Νοεμβρίου 2007.

[9] Για μια διεξοδική ανάλυση της Κοινοτικής πολιτικής και δικαίου για την προσαρμογή, βλ. K. Katsibardis, *Adapting to Climate Change: The Emerging EU Strategy*, στο: Ηλεκτρονικό Περιοδικό «Νόμος και Φύση», διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://www.nomosphysis.org/gr/articles.php?artid=3232&lang=2&catid=12>, Ιανουάριος 2008.

[10] Ο ορισμός του IPCC για την τρωτότητα είναι ο εξής: “Vulnerability is the degree to which a system is susceptible to, and unable to cope with, adverse effects of climate change, including climate variability and extremes. Vulnerability is a function of the character, magnitude and rate of climate change and variation to which a system is exposed, its sensitivity and its adaptive capacity (βλ. IPCC, *Climate Change 2007: Impacts Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, Summary for Policymakers*, 2007, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://ipcc.ch/ipccreports/ar4-wg2.htm>).

[11] Την ικανότητα προσαρμογής το IPCC ορίζει ως εξής: “Adaptive capacity is the ability of a system to adjust to climate change (including climate variability and extremes), to moderate potential damages, to take advantage of opportunities, or to cope with the consequences”, βλ. IPCC, *ibid*.

[12] Βλ. Communication COM (2003) 85 final from the Commission of the 11th March 2003 “Climate Change in the Context of Development Cooperation”.

[13] General Affairs and External Relations Council Conclusions, 22 November 2004, και Annex to the Conclusions: Action Plan to accompany the EU Strategy on Climate change in the Context of Development Cooperation 2004-2008.

[14] Για μια αποτίμηση της μέχρι σήμερα πολιτικής της ΕΕ στον τομέα αυτό, βλ. L. Peskett, N. Grist, M. Hedger, T. Lennartz-Walker, I. Scholz, *Climate Change Challenges for EU Development Cooperation: Emerging Issues*, 2009, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://www.edc2020.eu/51.0.html>.

[15] Βλ. Communication COM (2003) 85 final, όπ.π., (σημ. 14), σ. 17.

[16] Πράσινη Βίβλος της Επιτροπής COM (2007) 354 τελικό, της 29ης Ιουνίου 2007, «Η προσαρμογή της Ευρώπης στην αλλαγή του κλίματος - επιλογές δράσης για την ΕΕ».

[17] Διαφύλαξη υδάτινων πόρων, αλλαγές στην αμειψισπορά, χρήση ανθεκτικών στη ξηρασία ποικιλιών, δημόσιος προγραμματισμός και ευαισθητοποίηση.

[18] Ανύψωση των αντιπλημμυρικών αναχωμάτων, μετακίνηση λιμένων, βιομηχανικών εγκαταστάσεων και ολόκληρων πόλεων και χωριών από παράκτιες περιοχές που βρίσκονται κάτω από το επίπεδο της θάλασσας και από κατακλυζόμενες εκτάσεις, καθώς και κατασκευή νέων μονάδων ηλεκτροπαραγωγής, λόγω τυχόν ανεπαρκούς λειτουργίας των υδροηλεκτρικών σταθμών.

[19] Βλ. COM (2007) 354, όπ.π. (σημ. 18), σ. 16.

[20] Ibid, σ. 26.

[21] Ibid, σ. 29.

[22] Ibid, σ. 32.

[23] Για την Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας, βλ. Communication COM (2007) 774 final from the Commission of the 5th December 2007 “A Strong European Neighborhood Policy”.

[24] Βλ. White Paper COM (2009) 147 final from the Commission of the 9th April 2009 “Adapting to climate change: Towards a European Framework for Action”

[25] Βλ. Communication COM (2009) 82 final from the Commission of the 23rd February 2009 “A Community approach on the prevention of natural and man-made disasters”.

[26] Βλ. Communication COM (2007) 540 final from the Commission of the 18th September 2007 “Building a Global Climate Change Alliance between the European Union and poor developing countries most vulnerable to climate change”.

[27] Οι γενικές συνιστώσες του Πλαισίου Δράσης για την Προσαρμογή (Framework for Action on Adaptation) έχουν παρουσιαστεί συνοπτικά από την Επιτροπή στην Ανακοίνωση COM (2009) 39 final, from the Commission of the 28th January 2009, η οποία περιγράφει τις βασικές θέσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης ενόψει της διεθνούς Διάσκεψης της Κοπεγχάγης (το Δεκέμβριο του 2009). Εκτός αυτού, η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει υποστηρίξει και διεθνώς την πρωτοβουλία της αυτή, καταθέτοντας το 2008 στη Γραμματεία της Σύμβασης Πλαίσιο για την κλιματική αλλαγή σχετικό υπόμνημα (βλ. FCCC/AWGLCA/2008/MISC.2). Η συγκεκριμένη πρωτοβουλία περιγράφεται από την Ευρωπαϊκή Ένωση ως εξής: «... the proposed FAA would be a partnership between developed and developing country Parties to enhance the

implementation of adaptation measures in order to strengthen resilience and reduce vulnerabilities to the negative impacts of climate change, while making full use of the opportunities for sustainable development. The FAA would provide the arena to mobilize and incentivise actions of Parties and stakeholders in the public and private sector ... In addition the FAA could guide the financial mechanism operating within the context of the UNFCCC and be considered by multilateral and bilateral organizations» (βλ. AWG-LCA 4, Submission by France on behalf of the European Community and its Member States, 21.11.2008).

[28] Βλ. πιο ειδικά τις εισαγωγικές παραγράφους και την παράγραφο που αφορά στην Πολιτική Προστασία στο κείμενο της Κοινής Διακήρυξης των Παρισίων, καθώς και τις παραγράφους για την γεωργία και το περιβάλλον της Τελικής Δήλωσης της Μασσαλίας.

[29] Euro-Med Programme for the Prevention Preparedness and Response to Natural and Man-made Disasters (2008-2011).

[30] Στη Συνδιάσκεψη που προηγήθηκε και στην υπογραφή των σχετικών κειμένων συμμετείχαν συνολικά εκπρόσωποι 18 χωρών και διεθνών οργανισμών. Αναλυτικότερα, από τις ευρωπαϊκές (Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία, Ολλανδία) και Αφρικανικές χώρες, η Ευρωπαϊκή Ένωση, το UNDP, το UNEP, η Αφρικάνικη Ένωση, η Παγκόσμια Τράπεζα ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας κ.λπ. Τα σχετικά κείμενα είναι διαθέσιμα στην ιστοσελίδα: <https://www.mdptunisie.tn/fr/conference/index.htm>.

[31] Η πρώτη παράγραφος του Σχεδίου δράσης υπενθυμίζει την υποχρέωση που έχουν αναλάβει, δια του άρθρου 4.4 της Σύμβασης Πλαίσιο, τα ανεπτυγμένα κράτη να στηρίξουν οικονομικά την προσπάθεια προσαρμογής των πλέον τρωτών (στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής) κρατών του αναπτυσσόμενου κόσμου.

[32] Βλ. Communication COM (2006) 475 final from the Commission of the 5th September 2006 “Establishing an Environment Strategy for the Mediterranean”.

[33] Για παράδειγμα, τους μηχανισμούς ενίσχυσης του συντονισμού και μεταφοράς τεχνογνωσίας από την Ευρώπη προς τα κράτη εταίρους της Μεσογείου, τα μέσα χρηματοδοτικής αρωγής, καθώς και μια σειρά ειδικότερων διαδικασιών και εργαλείων του προγράμματος «Horizon 2020».

[34]

Protocol on Integrated Coastal Zone Management ICZM in the Mediterranean, 20-21 Ιανουαρίου 2008, Μαδρίτη, Ισπανία, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://www.unepmap.org/index.php?module=events&action=detail&id=14>.

[35] Η Στρατηγική εκπονήθηκε στα πλαίσια της Αναπτυξιακής και Ανθρωπιστικής Συνεργασίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης με τις Χώρες της ΑΚΕ (Αφρική, Καραϊβική, Ειρηνικός). Βλ. EU – Africa Strategic Partnership, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://ec.europa.eu/development/services/events/eu-africa-summit-2007/index_en.cfm.

[36] Οι υπόλοιποι είναι: ειρήνη και ασφάλεια, διακυβέρνηση και ανθρώπινα δικαιώματα, εμπόριο και περιφερειακή ολοκλήρωση, υποδομές, οι Αναπτυξιακοί στόχοι της Χιλιετίας, ενέργεια, μετανάστευση και επιστήμη.

[37] The African Union Commission, The Green Wall for the Sahara Initiative, Concept Note, available at: <https://www.africa-union.org/root/au/Conferences/Past/2006/May/REA/may26/Concept%20Note%20on%20the%20Green%20Wall.doc>.

[38] Ibid, σ. 2.